

ivn KARWIJ

IVN Oost-VeluwezooM | Zomer 2023 | 48e jaargang nr. 2

**Van hout
tot steen**

pagina
5

**Een vlinder
op je hand**

pagina
12

**Windhoos in
Mariënelde**

pagina
14

**Bosbeheer op
Middachten**

pagina
16

Bij ons ben je op het juiste adres voor Fairtrade artikelen en (h)eerlijke foodproducten. Alles gemaakt met respect voor mens en milieu. Elk produkt met een eigen FAIRHAAL. Een feestje om te geven en om te ontvangen. Loop eens binnen en laat je verrassen.

Wereldwijd van betekenis zijn, dichtbij huis
www.dewereldwinkels.nl

EETERIJ
de Jutberg
Natuurlijk smakelijk!

Bij Eeterij de Jutberg is het sfeervol genieten van een lunch of diner. Onze gerechten worden "natuurlijk" bereid met verse kruiden uit eigen tuin. Ook met kinderen kunt u bij ons prima terecht. Voor en na het eten kunnen zij lekker uitrazen in de speeltuin of op het springkussen. Bij Eeterij de Jutberg kunt u ook nog heerlijk nagenieten van een lange wandeling of fietstocht door het nationaalpark De Veluwezoom.

Voor meer informatie: www.eeterijdejutberg.nl

ICT

**Computers
op maat
Onderhoud
Netwerken
Reparatie
Supplies**

Emmastraat 29 • 6881 SN Velp • (026) 3640641
Internet: www.ictvisie.eu

Sinds 1980 Hoveniers met Passie!

⇒ Beleef
⇒ Geniet
⇒ Ontspan

APPELTERN
Tuinexpert

gebr. RIJNEVELD b.v.
**tuin- terreinverzorging
en bestratingen**

- ▶ Advies en ontwerp
- ▶ Tuinaanleg
- ▶ Onderhoud

Spankeren 0313-427288
www.rijneveld.nl

- 4 Van het bestuur & de redactie
- 5 Van hout tot steen
IJsselbiënnale
- 6 De levensgemeenschappen van de
Oost-Veluwezoom
- 9 Educatieve eindopdrachten
- 12 Veldknutsels: een vlinder op je hand

- 14 Natuurlijke verhalen: windhoos in
Mariënelde
- 16 Bosbeheer op Middachten
- 19 Bijzondere dingen van vogels
- 21 'Gras kun je zien als de moeder van de
aarde' –samen verNATUURzamen
met Bert Harmsen

**Kopij voor het volgende nummer
vóór 23 augustus 2023 mailen naar:
redactiekarwij@ivnoostveluwezoom.nl**

COLOFON

KARWIJ verschijnt in maart, juni, september en december.
Artikelen overnemen mag, mits met bronvermelding en onze instemming.
De inhoud weerspiegelt niet altijd de opinie of opvatting van de redactie.
Wilt u KARWIJ alleen digitaal ontvangen? Stuur dan een mailtje naar de penningmeester.

Redactie KARWIJ:

Jeroen Boland, Paul Houtepen en Peter Sinon.
Correcties: Anne Sleeboom
Vormgeving: Bart Riggeling

Aan dit nummer werkten mee:

Adelijne Martin/Studio Veldmuis, Age Fennema,
Ben Brussen, Ferry Bulten, Gerrit Lammers,
Jannie de Jong, Joop Meulenbeek

Foto omslag: Groene kikker in put IVN-tuin
(Jannie de Jong)

Leden- en donateursadministratie:

Lidmaatschap minimaal €25 per jaar
Donatie minimaal €15 per jaar
IBAN NL92 INGB 0001 4172 80 t.n.v.
IVN Oost-Veluwezoom o.v.v. naam lid/donateur
Schriftelijk: penningmeester IVN-OV,
Mezenlaan 27 6951 HJ Dieren
of penningmeester@ivnoostveluwezoom.nl

Opzeggen als lid? Schriftelijk 1 maand voor
datum lidmaatschap o.v.v. lidnummer
(zie adresprint achterkaft)
Opzeggen als donateur? Schriftelijk vóór 1 dec.

Bestuur:

Voorzitter - Willem Cramer
Secretaris - Jeannette Heinsbroek
Penningmeester - Maaïke van Roekel
Publieksactiviteiten - Bouzian Salama
Communicatie – Resie Oude Luttkhuis

Secretariaat bestuur:

secretaris@ivnoostveluwezoom.nl
Postadres: De Klaproos
Korenbloemstraat 21, 6991 VN Rheden

Nieuwe leden:

Xander Teunissen, Karmen Garritsen, Martin
Fonk en Maarten Bierman

Opzeggingen:

Maik Knuiman, Danny Worm, Mevr. Molenaar,
André Janssen en Aaltje van Roekel

Drukker: Editoo B.V. Arnhem

Van het bestuur & de redactie

Al bladerend door de scheurkalender 450 jaar Rheden - ik ben zo iemand die wel van die historische weetjes houdt - lees ik bij 9 februari over de Stikke Trui. Nooit geweten dat deze zandgroeve op de nominatie stond om vuilstortplaats van Arnhem te worden. Echter, ik citeer de scheurkalender: "Dankzij protesten van de Rhedense bevolking, aangestuurd door het IVN, is dit onheil de natuur bespaard gebleven." Ontzettend leuk en inspirerend om dit te lezen. In de jaren '70 waren we als IVN al relevant om de natuur in onze gemeentes te behouden, en nog steeds brengen we mensen in contact met de natuur en zorgen we via samenwerking met gemeentes en andere groepen voor meer biodiversiteit en meer groen.

Dat brengt mij bij ons eigen 60-jarig jubileum. We vieren het op zaterdag 7 oktober (*save the date!*), gezamenlijk met activiteiten voor 450 jaar Rheden. De insteek is: IVN in en voor de buurt. Op 7 oktober is er in het kader van 450 jaar Rheden een wandeling langs verenigingen door de gemeente. Ook de drie gebruikers van de Klaproos (Rhederijkers, Atelier en IVN) doen hier aan mee.

Wij willen dan speciaal de buurtbewoners uitnodigen met ons kennis te maken. Wij zitten al vele jaren in de Klaproos, maar het zou me niet verbazen als veel buurtbewoners nauwelijks iets van ons weten. Dat kan anders! We sluiten de dag af met een feestelijke borrel met catering voor onze leden. Voor deze activiteiten hebben we uiteraard vele handjes nodig, meld je dus aan om mee te helpen!

Zodra deze KARWIJ uitkomt, is de NatuurGidsenOpleiding (NGO) van onze afdeling en IVN Arnhem afgerond. Na enkele wijzigingen in voorjaar 2022 hebben we met 19 gidsen het gehele traject doorlopen. Als deze maand juni ook de jeugdactiviteit en de presentaties van de eindopdrachten achter de rug zijn, volgt nog het feestelijk afzwaaien van de kersverse gidsen. Ik herinner me heel goed van mijn eigen gidsencursus dat het wel eens heel veel was, niet altijd even makkelijk te combineren met privé en werk, en dat ze thuis wel eens vroegen of je getrouwd bent met IVN! Dat hebben deze gidsen ook allemaal doorgemaakt, dus *chapeau* voor het geleverde werk. We hopen dat jullie met veel plezier in de vereniging actief blijven.

Willem Cramer, voorzitter

Voor de oplettende etiketlezer: er is iets kleins veranderd. Sinds deze editie van KARWIJ zie je op het adresetiket achter jouw naam ook het *lidnummer* en de *startdatum lidmaatschap* staan. Bijvoorbeeld: *Maike van Roekel 12345 01/03/2020*.

We hopen het natuurlijk niet, maar mocht je het lidmaatschap willen opzeggen, houd deze *datum* dan in de gaten. Opzeggen kan tot uiterlijk 1 maand voor het einde van het lidmaatschapsjaar. In bovenstaand voorbeeld is dit uiterlijk op 1 februari. Geef dan ook je *lidnummer* aan. Dat maakt het werk voor de penningmeester een stuk makkelijker.

Zeg je niet of later op? Dan wordt het lidmaatschap automatisch met 1 lidmaatschapsjaar verlengd. Dit hangt ook samen met de administratie van IVN landelijk. In de colofon staan de contactgegevens om op te zeggen.

Maike van Roekel, penningmeester

Daar ligt-ie weer, een kersverse KARWIJ. Het papieren ei is gelegd, of beter gezegd: uitgebroed. De impact van natuur(educatie) via scherm en papier is beperkt. Deze krijgt pas kracht door leren en ervaren in de natuur'school' zelf, door het buiten zijn, door ritmes van seizoenen. Die verrijken, boeien en prikkelen onze observatie en associatie. Met leren van de natuur kun je niet vroeg genoeg beginnen: als de dag of het seizoen nog jong is, als je zelf nog jong bent, of je (klein)kind. Naar buiten gaan, natuur beleven en waarnemen: onmisbaar in tijden van snelle verandering, waar je maar kijkt.

Hopelijk dagen we met deze KARWIJ ieder weer uit om vooral erop uit te gaan. We zien genoeg aanleiding. Ieder veel zomers natuurplezier gewenst!

De KARWIJ redactie

Van hout tot steen

Versteend hout (opgesteld in Antoni van Leeuwenhoek Ziekenhuis, A'msterdam

Soms valt er onverwacht iets nieuws te ontdekken. Laatst kwam ik een interessant verhaal tegen over versteend hout. Een bijzonder fenomeen, net als zoveel verschijnselen in de natuur. Hout dat onder speciale omstandigheden in steen, ofwel mineralen kan veranderen: daar had ik geen weet van. Bij de informatie stond een tastbaar, versteend deel van een boomstam met allerlei kleuren.

Verstening is een ondergronds gebeuren. Dit vindt plaats wanneer bomen bedolven worden onder sediment. Sediment is door wind, water en/of ijs getransporteerd bodemmateriaal zoals grind, klei

of zand. In het Trias, zo'n 225 miljoen jaar geleden, het tijdperk waarin de eerste kleine dinosaurussen leefden, werden bomen door modder- en lavastromen afgesloten van zuurstof. Cel voor cel werd het hout omgezet in kwarts, waarbij de metaaloxiden in de grond voor prachtige kleuren zorgden.

Over de hele wereld zijn vindplaatsen van versteend hout: de voor ons dichtstbijzijnde is in België nabij Hoegaarden. In Argentinië bevinden zich de best bewaarde versteende bossen van de wereld. In Griekenland is een versteend woud op het eiland Lesbos. Er zijn stammen tot 22 meter lang en grote bomen staan er compleet met hun wortels nog rechtop.

Een beroemd park met versteend hout in Amerika ligt in de staat Arizona, het Petrified Forest National Park. Het is de moeite waard dit park eens te googelen, vanwege de foto's waarop je de prachtige kleuren van versteend hout kunt zien. Andere vindplaatsen zijn onder andere in Thailand, Cuba, Namibië, Oostenrijk en Tsjechië.

Complete versteende stammen zonder barsten en scheuren zijn zeldzaam. Alleen deze stammen zijn geschikt om in schijven te zagen. Dit kost veel tijd want het versteende hout is keihard (!).

Fossiel hout wordt gebruikt voor het maken van meubels en sieraden. Aan sommige sieraden worden spirituele krachten toegekend en er bestaan speciale zen-stenen.

Tekst en beeld: Jannie de Jong

Bronnen: divers

IJsselbiënnale 2023 'Grondtonen'

De IJsselbiënnale is een buitententoonstelling van locatiekunst langs de IJssel van 17 juni tot 17 september. Kunstenaars zoomen in op de verhouding tussen mens en landschap. En je kunt starten in Ellecom!

Onder de titel 'Grondtonen' staan de Aarde, bodem en grond centraal. Dwingen wij de Aarde te leveren wat wij willen, of zijn we in staat te luisteren naar wat de bodem ons vertelt?

Op vele locaties tussen Ellecom en Kampereiland

is er aandacht voor de verhouding tussen mens en landschap. Installaties, poëtische sculpturen, indrukwekkende en onverwachte plekken, performances, ingrepen in het landschap. Een fietsroute van ruim 100 kilometer voert je in vijf etappes door de IJsselvallei.

Via landgoederen, waterwerken, natuurgebieden en Hanzesteden beleef je alle kunstwerken en de vele activiteiten.

<https://ijsselbiennale.nl/ijsselbiennale-2023/>

Levensgemeenschappen van de Oost-Veluwezoom

VI: Rozendaalse en Worth-Rheder veld, het einde van de wereld

De afsluitende editie, nummer zes alweer, van deze serie over levensgemeenschappen op de Oost-Veluwezoom. Ditmaal zitten we hoog en droog. Op de hoogste delen van ons gebied treffen we een vorm van heide aan, die zodanig open is dat de uitgestrektheid ervan bij veel mensen direct het woord “eenzaam” oproept. De betrekkelijke eentonigheid van de begroeiing versterkt dit nog: “Hier is hélemaal niks!”

De horizon wordt hier hooguit bepaald door aangeplant bos¹ of door een zandverstuiving, zoals op het Rozendaalse Zand. Toch is hier veel meer te ontdekken dan op het eerste gezicht lijkt. Afhankelijk van aanwezigheid van vochthoudende of humeuze lagen in de bodem en schaduwwerking in het terrein vinden we variaties, die over het landschap als geheel in een zeker patroon lijken te zijn verdeeld. We kunnen daarin *plantengemeenschappen* benoemen, ofwel groepen van soorten die typisch bij elkaar voorkomen onder heel specifieke omstandigheden. Wie zich wil verdiepen in deze materie kan hier een goed begin maken omdat het gebied toegankelijk en overzichtelijk is. Voor nu spreken we over de plantengemeenschappen van de droge heide.

Deze gemeenschap als geheel treffen we aan op droge tot matig vochtige, relatief voedselarme zandgronden met een podzolprofiel. Omdat de bodem zo arm is en bijna geen bodemleven kent, wordt organisch materiaal maar heel traag afgebroken. Door de lage productie van dat materiaal is de humuslaag vaak niet dik. Mineralen

¹ zie vorige editie van KARWIJ

zijn uit de bovenlaag weggespoeld en op lager niveau weer samengekit en neergeslagen. We zien dat in de bodem aan een stevige zogenaamde *oerbank*, die vooral uit ijzerdeeltjes bestaat. Waar die laag helemaal verdicht is, blijft daarop regenwater staan, hier en daar soms zelfs tot aan de oppervlakte. Op vastgelegde stuifzanden, op vochthoudende plaatsen waar we leem in de grond vinden en op noordhellingen, waar door schaduwwerking de dynamiek lager is dan op de zon beschenen zuidflanken, kunnen we wat meer plantensoorten aantreffen.

Waarvoor gaan we op pad?

Wie zijn ogen en oren de kost geeft kan hier genoeg beleven. Met wat geluk treffen we hier nog steeds de zandhagedis aan. We moeten dus ook op kleine insecten letten (want daar leeft de hagedis van). Rupsendoders, mierenleeuwen, schijnwespen, sprinkhanen: wie geduld heeft op een warme dag in mei of juni en een half uurtje vertoeft op een zandheuvel in het terrein, kijkt zich de ogen uit. Uiteraard moet je stil kunnen zijn en op je gemak blijven zitten. Mogelijk vliegt een wulp luid zingend over. Veldleeuwerik, boomleeuwerik, boompieper,

tapuit, roodborsttapuit: allemaal vogeltjes die de liefhebber uit elkaar mag houden aan de hand van hun liedje en manier van vliegen. Op een vroege april morgen een stevig uur erop uit met een kenner, of ouderwets zelf aan de wandel – vroeg, vaak en het hoeft niet eens zo ver – dan laten de vogeltjes zich wel kennen. Volhardende vogelaars kunnen in de winter een enkele keer de klapekster aantreffen en de grauwe klauwier broedt hier nog wel. En terwijl we onze lange wandeling over één van de eeuwenoude hessenwegen voortzetten, treffen we maar zo een zonnende adder of hazelworm. Blijkbaar zijn er naast al die insecten, waaronder muggen en libellen, dus ook nog kleine gewervelden te vinden.

Plantengemeenschappen op droge zandgrond

In bovengenoemd milieu vinden we een reeks aan plantengemeenschappen. Hieronder benoemen we ze en geven een kenschets.

Plantengemeenschap... Associatie...?

Een plantengemeenschap is een kenmerkende groep plantensoorten in de vegetatie. Er is een zich regelmatig herhalende structuur te herkennen, zowel in hoogte (mos-, kruid-, struik- en boomlaag), in de breedte (zoals mozaïekpatronen) als in de tijd (seizoensaspecten). Een dergelijke groep planten is min of meer stabiel en kan zichzelf in stand houden.

Door verandering van het milieu treedt succesie op: verschillende plantengemeenschappen volgen elkaar op. Op kale grond ontwikkelt zich eerst een pioniergemeenschap, waarna bij het rijker worden van de bodem door de afgestorven planten of uitspoeling van mineralen een nieuwe gemeenschap tot ontwikkeling kan komen.

Een associatie is de kleinste herkenbare eenheid waarin plantengemeenschappen worden verdeeld. Kenmerken zijn een min of meer constante samenstelling (van soorten), een vergelijkbaar relatief aandeel van de soorten onderling, een kenmerkende structuur van de vegetatie, vergelijkbare standplaats (vochtigheid, bodem) en één of meer kensoorten, specifiek voor de plantengemeenschap.

Associatie van buntgras en heidespurrie

De meest armetierige vegetatiesamenstelling noemen we naar de twee voor die vegetatie bepalende soorten. Deze associatie is voor Nederland

de meest voorkomende plantengemeenschap op zandverstuivingen. Het is een typische pioniersgemeenschap van dit open droge gebied. We vinden er veel blad- en korstmossen, aangevuld met eenjarige als heidespurrie en buntgras.

Buntgras tussen eikenblad en sterretjesmos

Op de zandverstuiving hebben de zon en wind vrij spel, extreme omstandigheden, met een heel lage vochtigheid en een zure, voedselarme en profiellose bodem. Het ruig haarmos is de belangrijkste vastlegger van het stuifzand. Wie langs het Rozendaalse Zand loopt kan hem niet missen (je moet er wel voor bukken natuurlijk). De associatie kan tientallen jaren blijven bestaan, maar zal zich uiteindelijk verder ontwikkelen naar een heidevegetatie.

Associatie van schapengras en tijm

Wanneer de bodem op den duur enigszins is verrijkt, zien we meer grassen en grasachtige planten, zoals fijn schapengras, zandzegge en gewone veldbies. Kenmerkend is het grasklokje, met daarbij soorten als kleine tijm, gewoon biggenkruid en geel walstro. Voor de floristen onder ons: duizendblad, muizenoor, smalle weegbree, schapenzuring en struikheide geven aan dat de successie verder gaat.

Bochtige smele en grasklokje

Deze associatie is typisch voor de paden in droge heide- en stuifzandgebieden. In de moslaag treffen we opvallend veel droogtebestendige bladmossen en korstmossen, aangevuld met gewoon peermos en grijs kronkelsteeltje (een exoot). Mossen en korstmossen vormen een heel aparte tak van studie, we laten de rij hier voorkomende soorten voor nu dan ook maar over aan de specialisten onder ons.

Gentiaanblauwtje (beeld: Paul Cools)

Associatie van struikheide en stekelbrem

Als de struikheide zich eenmaal vestigt, wordt ook de kans dat we stekelbrem gaan aantreffen groter. Die laatste soort kenden we al van de wat rijkere gronden op de Posbank en Herikhuizen. We kunnen ook de dopheide en kraaiheide aantreffen. Zonder actief beheer volgt betrekkelijk snel een begroeiing met bomen zoals de zachte berk. Door ophoping van strooisel en bij meer schaduw raakt de rol van de dwergstruiken uitgespeeld. Uiteindelijk leidt de successie hier tot het ontstaan van een soortenarm berken-eikenbos.

Stekelbrem

Bedreigingen

De bereikbaarheid van vocht in de bodem is de afgelopen decennia sterk teruggelopen. Deze verdroging levert een milieu met een opvallend lage pH oftewel een *hoge zuurgraad*. Dergelijke milieus zijn nog eens extra vatbaar voor ophopend stikstof

(N), een verschijnsel dat in onze tijd dramatische vormen heeft aangenomen. We zien het resultaat van deze ontwikkelingen aan het verdwijnen van de struikheide en het toenemend overheersen van bochtige smele, buntgras en pijpenstrootje. Op foto's met de tegenwoordig zo populaire HDR-bewerking levert dat prachtige beelden op, zoals de openingfoto op bladzijde 6. Wie dichterbij kijkt, ziet meteen dat schraalhans hier keukenmeester is, getuige de foto hieronder.

Juist in dit gebied vond, tot in de jaren zeventig nog, het korhoen het bedje gespreid als baltsplaats. Wie dit *bolderen* een keer van nabij heeft meegemaakt vergeet dat nooit meer. De soort heeft zwaar te lijden gehad van de toenemende recreatiedruk, maar vooral de verdroging van de grote stille heide is desastreus geweest. Hierdoor ontstond een tekort aan voedsel voor de jongen. Bij pogingen tot herintroductie kwamen die wel in voldoende aantallen uit het ei, maar ze bleken geen kans op overleven te hebben in het gebied. Het verdwijnen van kleine ongewervelden (larven, wormen) uit de bodem speelde daarbij de hoofdrol.

De heide werd ook in vroeger tijden door begrazing met schapen onderhouden. Dit is arbeidsintensief en dus kostbaar geworden. Wel vindt nu ook begrazing met Schotse hooglanders plaats. Dit stoere runderras vindt hier blijkbaar toch voldoende om te gedijen en behoeft geen herder. Kleinschalig gemechaniseerd plaggen biedt ook perspectief op herstel van de grote, niet meer zo stille heide, maar de optimale manier van werken moet nog steeds gevonden worden.

Kanttekening bij het Rozendaalse Veld

Het Rozendaalse Veld is de laatste jaren in het nieuws omdat de Provincie het gebied buiten wegen en paden wil afsluiten en honden uitsluitend aangelijnd nog wil toelaten. Dit leidde tot protesten van mensen uit de omgeving die menen dat hen zo "hun heide" wordt ontnomen. Het gebruik van de grote stille heide door voorstanders van vrije uitloop en hun geliefde viervoeters leidt echter onverwijld tot het einde van dit kwetsbare gebied, dat zal verworden tot iets wat nog het meest weg heeft van een tankbaan. Dat kan een keuze zijn, maar deze dient dan wel bewust gemaakt te worden. Ter illustratie raden we aan om het Rozendaalse Veld nabij de parkeerplaats eens uit de lucht, via Google Earth, te vergelijken met de Zilvense Heide, nabij Terlet.

Rozendaalse Veld, het einde van de wereld

Tekst en beeld Peter Sinon

Educatieve eindopdrachten Sluitstuk van natuurgidsenopleiding

Zoals de voorzitter in het voorwoord al aangaf, is de NatuurGidsenOpleiding (NGO) inmiddels afgerond. Opleidingscoördinator Gerrit Lammers belicht hieronder de afgeleverde eindopdrachten.

De gidsenopleiding werd door IVN Oost-Veluwezooom en IVN Arnhem verzorgd. Deze afdelingen verwelkomen 15, respectievelijk 4 nieuwe gidsen. De laatste grote opdracht van de opleiding is de educatieve eindopdracht, die door de vereniging gebruikt kan worden. De nieuwe gidsen hebben in totaal zes eindopdrachten gemaakt, die we hieronder kort bespreken.

Kwartetspel

De eerste opdracht is ontwikkeld door Wietske, Marjan en Peter M. onder begeleiding van mentor André. Zij hebben een educatief kwartetspel gemaakt. Met dit kwartetspel willen ze volwassenen en kinderen op speelse wijze kennis laten maken met de Veluwezooom. Daarbij komen zowel het landschap, de flora, fauna en cultuurhistorie aan de orde. Het is de bedoeling dit kwartetspel in een grotere oplage te laten drukken en aan te bieden.

Middachten

Peter S., Ada en Paul hebben met mentor Raymond landgoed Middachten in De Steeg uitgebreid beschreven. Zij ontwikkelden vier excursies: drie publiekswandelingen en een fietsexcursie. De eerste excursie door de Middachter bossen focust op diersporen, legendes en verhalen, en cultuurhistorie. De tweede wandelexcursie gaat zowel door de uiterwaarden als de hoger gelegen bossen en laat de verschillen zien in vegetatie in samenhang met de hoogteverschillen. De derde excursie is rond kasteel, bronbossen en boerderijen, waarbij cultuurhistorie een belangrijke rol speelt. De fietsexcursie bestrijkt het gebied rond het kasteel en de Havikerwaard. Daarbij is veel aandacht voor ontwikkelingen in de Havikerwaard, zoals de ontzanding die nu plaatsvindt.

Beukenlaan, duivelssteen

Jutberg en Priesnitzhoeve

Camping de Jutberg en uitspanning de Priesnitzhoeve bij Laag-Soeren willen hun bezoekers meer kennis over het gebied en de lokale fauna laten opdoen. Jeanet, Annemarie, Ben en Sjaak bespraken met mentor Jeannette bij beide gelegenheden hun wensen en mogelijkheden. Dit leidde tot een wandelroute voor volwassenen van circa 7 kilometer, die de natuur met de cultuurhistorische elementen badhuis en sprengen verbindt. Voor de wandeling is een folder gemaakt. Deze wandeling komt ook beschikbaar in de IVN route-app¹. Tevens onderzocht de groep hoe het educatieve potentieel van de natuurhut op camping De Jutberg beter kan worden benut. De natuurhut bij de Jutberg is nu aangevuld met naambordjes bij de opgezette dieren. Een QR-code verwijst de bezoeker naar

¹ De IVN route-app is momenteel in onderhoud, waardoor het plaatsen van nieuwe wandelingen nu niet mogelijk is.

achtergronden over de dieren. Verder zijn bij de dieren opdrachten gemaakt voor kinderen vanaf 8 jaar en vanaf 12 jaar. Ook is de collectie uitgebreid met kleine insectenpotjes

Natuurhut, wandeling badhuis en sprengen

Beekhuizen

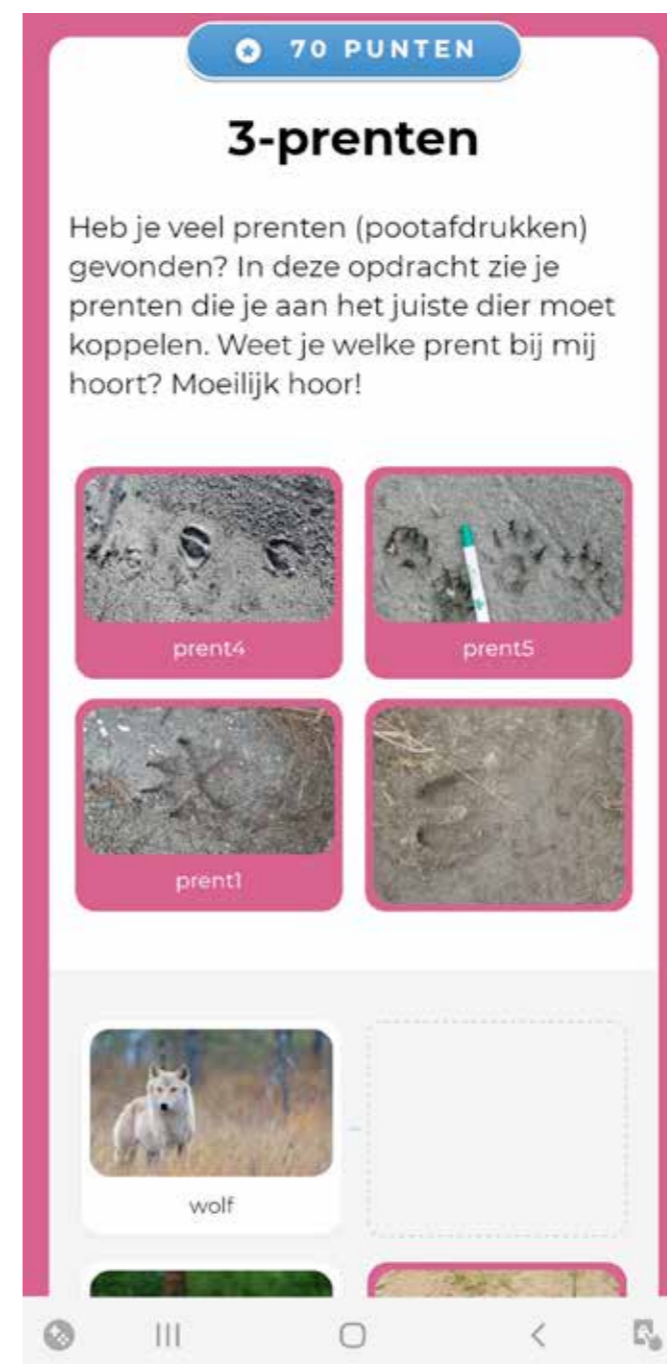
Hans S., Saskia, Joop en Richard ontwikkelden met mentor Agnes vier wandelingen in en rond park Beekhuizen. Deze zijn zó beschreven, dat ze door elke IVN-gids verzorgd kunnen worden. De wandelingen worden door IVN als publiekswandeling aangeboden en ook aan Buitenplaats Beekhuizen en hotel Beekhuizen. Gasten kunnen dan op aanvraag met een IVN-gids één van de wandelingen doen.

Wolvenspel

Sterre, Pia, Han en Anja maakten onder begeleiding van Gerrit voor de app SEPPO een wolvenspel. Het doel is op een speelse manier de wandelaar mee te nemen in het leven van de wolf en meer te leren over het dier. SEPPO is een programma dat mobiel leren en trainen ondersteunt. In het door de groep ontwikkelde spel nodigt wolvin Leia de wandelaar uit voor een wandeling door haar territorium. Dit territorium is nu gesitueerd op de Koningsheide in Arnhem. Ook in de bossen bij Ellecom zal een route worden uitgezet. Tijdens de wandeling door het territorium vertelt Leia over haar leven en

belevissen. Tussendoor krijgt de wandelaar vragen over de wolf. Beantwoord je de vragen goed, dan krijg je punten. Wie de meeste vragen goed heeft, is de winnaar. Dit spel is geschikt voor jong en oud.

Waterwandeling Arnhem

Hans H. heeft onder begeleiding van het Watermuseum in Arnhem een wandelroute ontwikkeld met als thema de relatie van Arnhem met het water. De wandeling vertrekt vanaf het Nederlands Watermuseum en voert naar één van de sprengen van de Sint Jansbeek en volgt deze beek door de stad tot aan de monding in de Nederrijn. Vervolgens voert de wandeling over de Nelson Mandelabrug. Aan de overzijde van de Nederrijn worden uiterwaardengebied Meinerswijk

Weide Sonsbeek, Sint Jansbeek

en Stadsblokken bezocht, evenals het Arnhems Gemaal. De wandeling is 10,5 km lang maar kan ingekort worden tot 6 km. Deze wandeling komt later ook beschikbaar in de IVN wandel-app.

Tot slot

Met de presentaties van de eindopdrachten wordt in juni de NGO afgerond. Op 24 juni krijgen de gidsen hun diploma. Het opleidingsteam bestaande uit Jutta Müller, Willem Cramer, Rob ten Hoedt en Gerrit Lammers, willen de mentoren Agnes Legierse, André Lathouwers, Raymond Overmars-Marx, Jeannette Muts, Lucianne Lecoultré en Henriette Willems erg bedanken voor hun inzet en begeleiding van de nieuwe gidsen. En natuurlijk ook alle docenten en gidsen die de in totaal bijna 50 lessen en excursies verzorgd hebben. De eindopdrachten leidden tot mooie en deskundig ontworpen producten, die de afdeling in het educatieve aanbod kan opnemen. We hopen dat de gidsen met veel plezier in de vereniging actief blijven. Ben je na het lezen van deze eindopdrachten benieuwd geworden? KARWIJ zal in komende edities een aantal eindopdrachten uitlichten. Op die manier leren we ook de nieuwe gidsen beter kennen.

Tekst Gerrit Lammers
Beeld deelnemers NGO

Veldknutsels

De zon klimt steeds hoger en alles komt tot bloei.

Alles bruist van het leven en de energie. Bij de zomer horen uiteraard ook vlinders en mooie bloemen.

Als kinderen een vlinder zien, willen ze vaak het liefst dat deze op hun hand zou landen. Wilde vlinders doen dat helaas bijna nooit... maar er is een manier om de mooiste vlinder van allemaal voor altijd bij je te houden.

In deze veldknutsel lees je hoe.

Kijk eens goed naar een vlinder... zie je dat deze helemaal symmetrisch is?

Deze knutsel is super eenvoudig om uit te voeren. Hierdoor heb je alle tijd om te kletsen over hoe bijzonder vlinders eigenlijk zijn, hoe ze zich voortplanten, wat een waardplant is en hoeveel verschillende soorten er zijn.

Dit heb je nodig:

- Stevig papier of dun karton
- Stanley mes
- Verf, potloden, stiften enz...
- Priem of dikke bordurnaald
- Bloemen

Zo ga je te werk:

- 1 Knip een **vlinder** uit van wat **dikker papier** of **dun karton**. Dit doe je eenvoudig door het vel dubbel te vouwen en de vorm enkel te knippen zodat je twee gelijke helften hebt als je het uitvouwt.
- 2 Maak in het lijfje **twee snedes** naast elkaar met een stanlymes.
- 3 Knip een **strook papier** die even breed is als de snedes. Hiermee zet je de vlinder straks vast om de pols. Deze strook knip je aan een kant **in een puntje**. Vervolgens maak je een (of meerdere) **snedes in de strook** waar je het puntige uiteinde in kan steken, zodat je de band om de pols kunt binden. Je kunt de band eventueel ook met een plakbandje vastzetten.
- 4 In de tijd dat je het bandje knipt kan je kind de vlinder alvast **mooi versieren** door deze te verven, of te kleuren. Grotere kinderen zou je kunnen uitdagen om de vlinder symmetrisch te versieren. Voor kleintjes (zoals op de foto) is dat nog wat te ingewikkeld.
- 5 Maak met bijvoorbeeld een priem of dikke bordurnaald **gaatjes in de vleugels**. Je kun er voor kiezen om deze symmetrisch te maken als je dit thema in de knutsel mee wilt nemen.
- 6 Als de band en de versieringen klaar zijn kun je de band door het lijfje van de vlinder halen zodat deze aan elkaar vast komen zitten.
- 7 Bind de vlinder om de pols van het kind en ga **lekker naar buiten**.
- 8 Verzamel **verschillende bloemen** uit de tuin of het veld, die je in de gaatjes van de vleugels steekt. Zo wordt je vlinder steeds mooier!
- 9 Leef je uit en **have fun!**
- 10 Maak een **foto van je knutsel** en deel die met de **redactie van Karwij**. Wellicht krijgt jouw creatie dan in de volgende editie wel een **ereplaatsje!**

Studio Veldmuis wil op een creatieve manier de liefde voor de natuur aan wakkeren. Op deze pagina doe ik dat door eenvoudige technieken mee te geven om heerlijk mee te spelen. Fijn om te doen met je kinderen of kleinkinderen, maar ook als volwassene zal je verbaasd staan hoeveel voldoening werken met materialen uit de natuur geeft.

Adelijne Martin

Windhoos in Mariënvelde (1966)

Natuurlijke verhalen

In de rubriek *Natuurlijke verhalen* deze keer een relaas met wat minder 'welbevinden', namelijk een regelrechte natuurramp. Hou je vast ... Joop Meulenbeek haalt herinneringen op.

Mijn broer vraagt natuurlijk ook aan mij om met een verhaal te komen voor zijn rubriek 'Natuurlijke verhalen'. Ik sputter tegen, want dan kan ik alleen maar denken aan die vreselijke windhoos uit mijn jeugd. Past dat wel in zijn rubriek? "Natuurlijk," is zijn antwoord, "het is immers een abiotisch kenmerk van de natuur."

Mijn verhaal begint ergens op een vrijdagmiddag in augustus 1966. Ik ben 12 jaar oud en fiets naar huis van mijn vakantiebaantje op een kalvermesterij. Het is een zeer warme week geweest met hemelsblauwe luchten, maar deze vrijdagmiddag kleurt de lucht plotseling pikzwart. Ik besluit harder te fietsen, want ik heb geen jas bij me en het kan elk moment gaan plenzen. Zeker weten. Dit wordt geen gewone onweersbui, dat weet ik ook.

Als de lucht onderaan zelfs geelgroen kleurt, word ik pas echt bang, hoewel ik dat niet graag toegeef. Buiten adem kom ik thuis aan, waar mijn moeder mij al ongerust in de deur staat op te wachten. Gauw binnenkomen, want dat ziet er niet best uit. Al mijn zussen en broertjes en zelfs mijn ouders zijn bang van die onheilspellende lucht, die we nog nooit eerder hebben gezien. We gaan allemaal spontaan knielen in de voorkamer en bidden, echt bidden in de hoop dat de onweersbui zal overtrekken.

Het mag niet baten, want na een oorverdovend lange stilte barst het natuurgeweld toch los. De wind waait met zo'n kracht om het huis, dat ik mij kan voorstellen dat het huis omvergeblazen wordt. Het maakt me nog onrustiger en angstig. Je kan er echt niks anders tegen doen dan bidden voor een goede afloop.

Ergens voel ik ook bewondering voor dit natuurgeweld. Wauw, wat een verwoestende kracht! Zoiets heb ik echt nog nooit meegemaakt en het heeft ook iets spannends. Allerlei angstige gevoelens overspoelen mij en verwarren mij.

De wind zuigt door het huis vanaf de voordeur naar de achterkamer en overal hoor je het joelen en gieren van de wind. Het is helemaal mis. De schrik slaat mij om het hart en ik raak zelfs wat in paniek, wat ik nog nooit geweest ben: alles wordt heftiger. Mijn angst laait nog meer op als ik zie dat zelfs mijn vader bang is geworden. Het is echt helemaal mis. Ik weet ook dat ik deze middag nooit zal vergeten.

Af en toe krijgt de wind op een rare manier vat op ons huis, waardoor het zomaar opgetild zou kunnen worden. De deuren in huis vliegen dan zomaar open, alsof we in een spookhuis zijn. Eenmaal opengewaaid is er bijna geen houden meer aan. De kamerdeur moet hoe dan ook dicht blijven, zodat de wind niet door het huis kan jagen.

Wat blijkt? Jongens uit de buurt hebben met een katapult een gat in het raam geschoten en dat gat zit er nog steeds. Ik weet niet hoe, maar bij dat gat begint de ellende steeds. De wind zuigt zich daar naar binnen en pompt zich dan op tot een bonkende kracht op de kamerdeur. Mijn vader moet alle zeilen bijzetten om de deur dicht te houden. Papa geeft mij de taak om een zijraam dicht te houden waarvan de sluiting stuk is gegaan door het voortdurende geklepper. De angst blijft vooropstaan, maar ik ben ook trots op deze taak. Ik kan toch iets doen om de wind uit ons huis te houden en het maakt me voor heel even ook minder bang.

Even maar, want ik kan het niet volhouden. De kracht van de wind vergt het uiterste van mijn krachten, in een poging om het zijraam naar beneden te houden. De heftige windvlagen blijven maar komen. Ik red het alleen niet, ik raak bijna weer in paniek, waarvoor ik mij schaam. Ik zeg er niets over. Mijn falen is al erg genoeg. Papa ziet de paniek in mijn ogen en gelukkig stuurt hij mijn broertje Dion naar mij toe. Samen zijn we sterk.

Als de wind na een eeuwigheid uiteindelijk gaat liggen, vliegen we elkaar spontaan om de hals. We hebben het gered en we zijn opgelucht en vooral dankbaar als nooit tevoren. We hebben geluk gehad en niks anders. Iedereen is ook trots op mij, wat mij goed doet.

Toch knaagt er ook iets in mij. Ik blijf ergens het gevoel houden gefaald te hebben met dat zijraam. Ik ben teleurgesteld in mijzelf, wat in deze heftigheid nieuw voor mij is. Ik kan het ook niet wegpraten. De onschuld voorbij. Er zijn dingen die groter zijn dan wij.

Tekst: Joop Meulenbeek

Beeld: Eduard M. Smit, collectie F. de Jong (ScherpinBeeld.nl)

<https://www.scherpinbeeld.nl/fotoalbum/740/windhoos-13-augustus-1966->

Schrijf mee over inspiratie door natuur

Een plek waar lezers en leden bijzondere ervaringen in en met de natuur kunnen delen. Heb je een verhaal dat je wilt delen met anderen? Het mag een kort of lang verhaal zijn, van vroeger of van nu. Alles is goed, als het maar jouw bijzondere ervaring is met de natuur of natuurlijke elementen. Je kunt het zelf schrijven, maar ook de redactie vragen om een interview of schrijfhulp. Bijpassende foto's zijn welkom.

Bosbeheer op Middachten

Rentmeester A.T. Fennema reageerde op het vorige nummer van KARWIJ, waarin 'een lezenswaardig artikel stond over bos en bosbeheer'. Het leek hem aardig om in vervolg daarop iets over het bosbeheer op Middachten te vertellen.

Historie

Sinds lang wordt er aan bosbeheer en houtexploitatie gedaan op Middachten. Maar niet alle bos op Middachten is eeuwenoud. De Veluwe raakte in de late Middeleeuwen grotendeels ontbost door roofbouw. Hier ontstonden heiden en stuifzanden die als gemeenschappelijke gronden binnen de zogenaamde marken werden beheerd.

Op de landgoederen bleef wel oud bos bewaard, simpelweg omdat de adellijke heren houtroof op hun grondbezit bestraffen. Hierdoor is het Middachter bos als oud bosrelict bewaard gebleven. Dit bos ligt aan de voet van de stuwwal, grofweg tussen de spoorlijn en de Oude Arnhemseweg, het is circa 125 hectare groot en bekend vanwege zijn imposante beuken. Het bos is altijd in stand gehouden, vooral vanwege het jachtgenot dat dit gebied bood aan de eigenaren van Middachten. Verder vind je oude eiken en beuken in de beplante lanen rondom het kasteel en in het Kooibos, het parkbos op de overgang tussen Veluwe en IJssel. Hier liggen ook de vermaarde bronbossen, voormalig hakhout dat

groeit te midden van opborrelend kwelwater van de Veluwe. Doordat dit water kalk uit de ondergrond meeneemt, groeien hier zeldzame voorjaarsbloeiers als het knikkend nagelkruid, slanke sleutelbloem en paarbladig goudveil.

Overdracht grondbezit

In de 19de eeuw zijn de marken ontbonden en bij deze verdeling werden grote delen toegevoegd aan de bestaande landgoederen. In die tijd zijn de bezittingen van Middachten uitgebreid met de Middachterheide, een gedeelte van de voormalige marke Worth Rheden. Ook delen van het Ellecomse bos kwamen via het domein Hof te Dieren en Avegoor begin 20ste eeuw bij Middachten in bezit.

De Middachterheide is ingeplant met grove den, een van de weinige bomen die op deze arme zandgronden konden groeien. Inmiddels groeit hier tweede en derde generatie bos en zijn er later andere naaldboomsoorten als douglas en lariks aangeplant. Het bos dat is gekocht van Avegoor betreft een gedeelte van de bosaanleg

van het domein Hof te Dieren. Deze lanen zijn in een stervormig patroon aangelegd op de Prins Willemberg en sluiten aan op de Carolinaberg, die nu in eigendom is bij stichting Twickel. De lanen werden door de Oranjes gebruikt voor de drijfjacht op herten; daarbij werd het wild opgedreven en in de vlucht afgeschoten. Tussen deze lanen werd hakhout aangeplant. In de 19de eeuw zijn deze hakhoutbossen omgevormd tot eikenbossen en later aangevuld met andere boomsoorten.

Bosexperimenten

In de oorlog is veel bos op Middachten gevorderd door de bezetter. Het hout was bestemd voor de oorlogsindustrie. Rentmeester Van Oosten Slingeland trad na de oorlog aan. Hij was een bosbouwer en heeft op de ontstane kapvlakten geëxperimenteerd met nieuwe boomsoorten. Naast douglas en lariks werden bijvoorbeeld ook thuja en tsuga aangeplant. Thuja kennen we nu ook als red cedar en blijkt zeer gewild voor verschillende toepassingen, omdat het een lichte houtsoort is en zonder bewerking duurzaam kan worden toegepast, bijvoorbeeld als buitenluiken of zelfs als dakshingles.

Vanaf de jaren '60 tot 2001 drukte Aurel Graf zu Ortenburg, de vader van de huidige eigenaar, een zwaar stempel op het bosbeheer. Hij introduceerde de zogenoemde natuurgemäße Waldwirtschaft op Middachten. Hij was hiermee zijn tijd ver vooruit omdat in Nederland nog lang is gewerkt met vlaktegewijze exploitatie, waarbij een perceel bomen gelijktijdig wordt gekapt of gerooid en de ontstane kapvlakte weer wordt ingeplant. In 2003 is naar aanleiding van het pionierswerk van graaf Ortenburg een boek uitgebracht 'Vraag het de bomen' (ISBN 978-90-5345-234-9). Dit is een postuum eerbetoen aan deze markante graaf.

Aurel Graf zu Ortenburg (1927-2001)

Wat is Natuurgemäße Waldwirtschaft?

Bij deze methode wordt het bos zoveel mogelijk beheerd op basis van natuurlijke processen. Waar mogelijk, wordt niet aangeplant, maar gebruik gemaakt van de natuurlijke verjonging. Ook wordt niet ingezet op massaproductie, maar geselecteerd op houtkwaliteit. Tegenwoordig wordt de nieuwe methode onder de naam geïntegreerd bosbeheer toegepast in vrijwel alle Nederlandse bossen. Daarbij vormden de stormen in de jaren '70, toen veel bomen zijn omgewaaid, een keerpunt. De beheerders ontdekten dat het bos veerkrachtig is en op de open plaatsen spontaan nieuwe bomen ontkiemden. Verwante termen zijn natuurvolgend bosbeheer, Dauerwald en Plenterwald of uitkapbos.

Fauna

Op de Veluwezoom komen door de relatief rijke bosbodem grote aantallen edelherten, damherten, reeën en wilde zwijnen voor. Naast dat dit prachtige dieren zijn die hier thuishoren, veroorzaken te hoge aantallen veel schade aan het bos. Ze belemmeren de natuurlijke verjonging, vooral van loofhoutsoorten. En juist loofbomen willen we graag meer terug in het bos, vanwege de biodiversiteit en omdat zij minder water verdampen dan naaldhout. Middachten en andere bosbeheerders pleiten dan ook voor een lagere wildstand. De aantallen moeten worden afgestemd op het bosbeheer.

Jarenlang was dit een lastige discussie, omdat jacht gevoelig ligt en er een type beheerder is die pleit voor zo min mogelijk ingrijpen. Toch lijken steeds meer beheerders in te zien dat het op de Veluwe, dat grotendeels is omrasterd, nodig is om de aantallen herten en zwijnen te beheren. De wolf eet zeker zijn deel van de populatie, maar naar verwachting zal dit dier niet alleen de aantallen binnen de perken kunnen houden. In afgelopen jaren is een monitoringsprogramma opgezet, waarbij op de Veluwe de bosverjonging wordt gevolgd. De eerste resultaten tonen aan dat de verjonging van vooral loofbos door de hoge dieraantallen nauwelijks van de grond komt. Dit speelt zeker op de Zuidoost-Veluwe. De plekken waar loofbos groeit, weten de herten dan ook feilloos te vinden. Omdat jacht vaak slecht wordt begrepen en afgekeurd, organiseert Middachten samen met de andere terrein- en faunabeheerders op de Veluwe jaarlijks de faunadagen. Hierop wordt aan het publiek uitgelegd waarom de aantallen worden beheerd en hoe dat gebeurt. We willen daar transparant over zijn.

Roodwild: edelhert

Natuur- en cultuurwaarden

In de afgelopen decennia is steeds meer aandacht gekomen voor de natuurwaarden in het bos. Op Middachten worden niet alle bomen geveld: markante oude bomen blijven soms staan en het top- en takhout blijft zoveel mogelijk achter in het bos. Op Middachten streven we naar kwaliteitshout dat is bestemd voor de bouw en meubelindustrie. Het gaat dan niet om het aantal bomen dat wordt geoogst, maar juist om de houtkwaliteit. Daarop wordt dan ook geselecteerd bij het bosbeheer. De in het bos aanwezige cultuurhistorische elementen worden waar mogelijk in stand gehouden.

Dat geldt voor de genoemde lanen van de aanleg Hof te Dieren, maar ook voor de grenswallen van de oude markegrenzen, het voormalige onderduikhol en de lanen die aansluiten op het park rondom het kasteel.

Bosexploitatie in de toekomst

Klimaatverandering speelt een grote rol bij beheerbeslissingen voor de toekomst. Tijdens de droge zomers in de afgelopen jaren is een groot deel van de fijnspar op Middachten afgestorven. Een deel van deze percelen wordt komend najaar ingeplant met loofboomsoorten, zoals linde en eik. Er wordt gekeken naar boomsoorten die de biodiversiteit verhogen en de bosbodem met hun blad verrijken. Bij de boomsoortkeuze wordt rekening gehouden met de klimaatverandering. Dat betekent dat ook boomsoorten die nu in Zuid-Europa groeien een optie kunnen zijn. Wij vinden

het belangrijk een brede soortensamenstelling toe te passen, zodat het bos robuust blijft en we hiermee meerdere kanten op kunnen. Het zoveel mogelijk vasthouden van het regenwater op de helling heeft ook onze aandacht.

Of in de toekomst nog hout mag worden geoogst binnen een Natura 2000-gebied is spannend. Het beuken-eikenbos op de flank van de Zuidoost-Veluwezooom is benoemd tot een zogenaamd habitatbos, ofwel een bos dat hier van nature voorkomt. De provincie heeft bepaald dat in deze bossen vanaf 2024 nog maar 20% van de bijgroei mag worden geoogst. Dat besluit is een forse ingreep, die volgens ons niet nodig is om de gewenste natuurdoelen te bereiken. Hierover is het laatste woord nog niet gezegd, wij spreken hierover samen met andere bosbeheerders en de Provincie.

Hout is een mooi natuurproduct, dat helemaal niet van ver hoeft te komen. Als het geoogste hout duurzaam wordt toegepast, gaat de opgeslagen CO₂ niet verloren en komt het niet terug in de atmosfeer. Wij zijn er daarom van overtuigd dat bosexploitatie ook in de toekomst een plek kan houden binnen het beheer van een landgoed als Middachten. Wellicht kijkt u als lezer nu met andere ogen naar het bos als u een wandeling gaat maken. U bent in elk geval van harte welkom!

Tekst: Age Fennema

Beeld: C.H. Kleijer, jachttopzichter van Middachten en collectie Middachten

Iets leren van gewone vogels

Ervaringen uit de korte cursus

Na drie jaar was er dit voorjaar eindelijk weer een vogelcursus mogelijk in onze afdeling. Ferry Bulten nam deel en vertelt.

Heggenmus

De zon gaat al bijna onder maar de laatste vogels rond de Klaproos zingen nog volop. Dat is een mooi welkom voor de deelnemers aan de IVN-cursus 'Bijzondere dingen van gewone vogels'. Voor mij een noodzakelijk iets, want bij menige wandeling sta ik vaak met de mond vol tanden als iemand luistert, een vinger opsteekt en meteen de naam van een vogel noemt...

Hans Dekkers en Maarten de Gooijer heten ons welkom en leggen uit hoe de avond en de opvolgende veldexcursie zijn opgebouwd. De avond biedt het theoretische deel, waar Hans zijn parate kennis deelt aan de hand van een mooie powerpoint presentatie en een aantal boeken. De opbouw is aan de hand van thema's, die met regelmaat worden aangevuld met sappige bijpassende verhalen die door Maarten worden verteld, doorspekt met mooie humor. Het enthousiasme van beiden maakt dat ze elkaar regelmatig moeten afbreken om zoveel mogelijk van hun programma uit de doeken te doen, voordat de avond wordt afgesloten.

Tweetallen en jeugdbendes

Bijzondere dingen van gewone vogels passeren inderdaad de revue, waarbij natuur en cultuur heel

goed samen blijken te gaan. Er komen regelmatig spreuken, poëzie en fabels langs die een ander licht werpen op vogels. Ik leer dat je zelfs in moeilijke tijden troost kunt vinden met behulp van twaalf verschillende vogels en dat je levenslessen kunt leren van vogels, de boeken daarover liggen voor me op tafel.

We gaan van de gierzwaluw via de zwartkop naar de zwarte kraai, waarbij het een genot is om hem te observeren: een donders intelligente vogel die slim zijn doelen weet te bereiken, filmpjes daarvan staan op YouTube. Ik leer dat kauwen in een groep in tweetallen vliegen, een eigenschap die te maken heeft met paarvorming. Net als bij de ekster vormen hun jonge vogels hele jeugdbendes.

Roodborsten die hier in de winter verblijven zijn van Scandinavische oorsprong, in de zomer verblijven hier de originele Nederlandse. Ze leveren onderling dodelijke gevechten... Van de ooievaar en de steenuil wordt een jaaroverzicht van 'Beleef de Lente' getoond, met de laatstgenoemde soort heb ik een extra draadje. Hans vertelt dat in het broedseizoen het vrouwtje al het werk verricht, het mannetje kan zelfs niet eens voeren.

Beleef de Lente is sinds 2007 de website van Vogelbescherming Nederland waar je tussen 1 maart en 1 juli (totdat alle vogels zijn uitgevlogen) met webcams live kunt kijken naar vogels in hun nest. Zo kun je vanuit huis spectaculaire en verborgen gebeurtenissen van de broedvogels volgen zonder hen te storen. Je ziet bijvoorbeeld hoe vogels broeden, hoe eieren uitkomen en hoe de kuikens opgroeien.

Koekoekseieren

De merel - een ware popster

Als je een koekoek hoort, is dat altijd het mannetje. Bijzonder is dat deze altijd broedt in het nest van de vogelsoort waarin hij zelf is geboren, het koekoeksvrouwtje legt zelfs eieren in diezelfde kleur. Dan de heggenmus: tijdens het broedseizoen hebben zowel mannetje als vrouwtje meerdere paringspartners, waardoor er heel veel nakomelingen zijn en een extreme diversiteit ontstaat.

Maarten en Hans vertellen over de merel dat hij oorspronkelijk uit het bos naar de bebouwde kom is getrokken. Merels in de bebouwde kom zingen hoger dan in het bos om het verkeer te overstemmen! Een ware popster zoals deze kan zingen en er zelfs lol in heeft om de ringtone van een telefoon na te doen. Na het uitvliegen is het mannetje de klos om te voeden, want het dominante vrouwtje is dan alweer druk met het volgende nest...

Over de vink wordt verteld dat hij vroeger blind werd gemaakt omdat hij dan 'mooier zou zingen'. De winterkoning met zijn tien gram gewicht kan in de winter wel met 60 soortgenoten bij elkaar zitten om warm te blijven. Dan is de klok aan de muur van de Klapproos onverbiddeijk: de boeiende en leerzame lezing eindigt met de uitnodiging voor de veldexcursie.

Afbeelding met mus, vogel

En dan, naar buiten!

Drie dagen later loop ik met de acht andere deelnemers het landgoed Beekhuizen in. Het is mooi weer, op een tijdstip waarop sporters in zuurstokkleding en honden voor hun baasjes uit over de paden draven en het bos met ons delen. Het lukt Maarten en Hans echter prima om mij uit de wirwar van vogelgeluiden een nieuwe soort te laten herkennen. Toch merk ik dat ik me moet richten op hooguit één of twee vogelgeluiden, het liefst nog met een ezelsbrug.

Een half uur later wordt het rustiger in het bos en in een mooie wandelronde komen we reguliere vogelsoorten tegen, maar ook de boomklever, de grote bonte specht, een groene specht, de buizerd, een nijlgans, reigers én ... in de verte een hinde. Een bekende roestplek, of rustplek, van een bosuil bleek deze ochtend onbezet.

Ik heb genoten van de vakkennis van Hans en Maarten en lag regelmatig in een deuk van de humor van laatstgenoemde. Maar wat ik vooral van hen meeneem is de les om niet alleen te kijken maar ook 'te zien' en 'te horen' en vooral 'te luisteren' en ook attent te zijn op sporen. Daarnaast de wetenschap dat je als mens uit het gedrag van vogels kracht kunt putten! Zo ga ik toch met een andere mindset de natuur in.

Tekst: Ferry Bulten

Beeld: [wikimedia commons: Jan Ebr, Roger Culos; Nozeman & Sepp,](#)

samen vernatuurzamen met Bert Harmsen

'Gras kun je zien als de moeder van de aarde'

Begin 2022 was Bert Harmsen een ochtend gastheer en excursieleider bij de cursus 'Groene Diversiteit van de Veluwezoom'. Alle reden om eens met hem te gaan 'bomen' over hoe we samen kunnen verNATUURzamen op de Oost-Veluwezoom! Ben Brussen interviewde hem.

Bert Harmsen woont en werkt sinds 2007 met zijn vrouw Marga en dochter Jante op boerderij 'De Wolfskuil' in De Steeg. De boerderij en het land behoren tot landgoed Middachten en zijn dus eigendom van de grafelijke familie Zu Ortenburg. De Wolfskuil is een biologisch gemengd bedrijf met circa 50 biologische Hereford koeien, akkerbouw en agrarisch natuurbeheer. Onder paardenliefhebbers en -eigenaren is Pensionstal de Wolfskuil bekend, de stalling waar het dierwelzijn voorop staat en waar momenteel zo'n 60 paarden lopen.

Omwervingen

Trots en met ontzag wijst Bert naar de foto van zijn paard Laura in de vensterbank. "Het is begonnen met de paarden van opa. Al vroeg werd het paard mijn lievelingsdier!" Door zijn liefde voor paarden kreeg hij ook zijn eerste baantje. Als 13-jarige verdiende hij zijn eerste zakgeld door de paarden die beslagen moesten worden, op te halen en terug te brengen. Ook trainde hij de paarden om later als werkpaard op een boerderij te worden ingezet. Van zijn opa leerde hij toen dat je 'een jong paard niet moet beslaan omdat er dan nog een rem op zit!' Pas later begreep hij de diepere betekenis achter deze wijze woorden.

Diverse baantjes en omzwervingen brachten hem op gevarieerde werkplekken, waar hij vaak begon met aanpakken en pionieren. Allengs groeiden die bedrijven, het concrete werk werd minder en het vergaderen steeds meer – wat vaker reden was voor Bert om te stoppen. Zijn motto is 'ik wil niet wennen, ik ben een doener en hou van pionieren!' Via de bedrijfsverzorging kwam hij voor de eerste keer in contact met het gemengd bedrijf de Wolfskuil. en met boeren in de Havikerwaard.

Wie is Bert Harmsen?

Bert Harmsen werd in 1951 geboren in Hengelo (Gld). Ondanks dat de familie Harmsen een echte boerenfamilie was, werd Bert als enige van de zes kinderen uiteindelijk ook boer. Hij leerde het vak al vroeg van zijn opa, een 'keuterboer' en 'wroeter'. Deze wist van niets 'fets' te maken en zei dan niet veel, maar deed het gewoon. Via hem werd de liefde voor en het omgaan met de natuur Bert van jongs af ingegoten. Bert was liever buiten dan binnen en behaalde ondanks strubbelingen zijn MULO-B diploma. De driejarige opleiding aan de Christelijke Agrarische Hogeschool te Dronten rondde hij daarna af met het diploma én een Pedagogische Aantekening¹.

¹ Tegenwoordig Aeres Hogeschool, resp. Didactische Bekwaamheid

Later, bij manege van zorginstelling De Winkelsteegh bij Nijmegen kon hij zijn ervaring en liefde voor paarden uitstekend toepassen om het leven van mensen met een verstandelijke beperking comfortabeler te maken. Bert: "Het werken met mensen met een beperking is ontzettend dankbaar werk. Ik heb het met veel plezier gedaan, ik had het tot mijn pensioen kunnen doen."

Hoe Bert boer op De Wolfskuil werd

Inmiddels was het 2007 en de vacature van boer op het biologische bedrijf De Wolfskuil op Middachten kwam voorbij. De rentmeester legde hem als sollicitant de vraag voor om een toekomstplan voor De Wolfskuil te maken. En daarmee, zo zegt Bert, heb ik gescoord! De grond rondom De Wolfskuil was van niet al te beste kwaliteit en één van de vragen was 'hoe zou je de grond beter maken?' Berts antwoord was: "Maak slechte grond slechter, dan verdienen we meer." Berts visie daarbij was (en is dat nog steeds) om de landbouw meer richting natuurwaarden te sturen. Dus geen kunstmest gebruiken en de grond vernatten. Hij heeft aan het biologisch boeren op de Wolfskuil vooral de aandacht voor natuurwaarden toegevoegd. Als je Bert vraagt of hij natuurinclusief of biologisch boert, krijg je als antwoord: "Ik ben boer. Punt. Mijn opa was ook een biologische boer, maar hij wist het niet!"

Wat maakt het boer zijn voor jou zo leuk?

We hebben aan de ene kant van het bedrijf de hoge grond en aan de andere kant lage grond. Het spanningsveld is om dat landschap conform de oude waardes in te richten!

Wat zijn de 'oude waardes'?

- * grond 'slechter' maken door te vernatten in plaats van het grondwater laten zakken
- * de bodem niet vergiften met kunstmest maar toepassen van biologische (stal)mest
- * een passend antwoord op 'onkruid' en 'ongedierte' zoeken en vinden
- * de grond niet uitputten
- * alleen de bovenlaag bewerken

Kortom, een natuurlijke aanpak met behoud van het oorspronkelijke landschap.

Voor mij is het landschap leidend!

Als boer omkader ik op vrijwillige basis mijn bedrijf omdat ik daarbinnen met mijn creativiteit kan losgaan. Ik hoef niet steeds meer en meer, want dan

verlies ik mijn vrijheid. Op het landgoed Middachten krijg ik die vrijheid volop., Ik maak mijn eigen intrinsieke keuzes en kies daarmee ook mijn grenzen. Dat doe ik deels op gevoel, want daar zit veel meer in dan wat je rationeel kunt benaderen, op een transparante wijze. Ik sta daarbij open voor opbouwende kritiek, want ook dat is een manier van leren en kennis delen.

Wat zijn voor jou de grootste biologische uitdagingen?

Ik gebruik eigen mest en bewerk alleen de bovenlaag, en vooral niet te diep, want anders vernietig je de complete grondstructuur. Zo blijven ook de voedingstoffen in de bovenlaag en is er minder mest nodig. Een andere manier om de grond wisselend te bewerken is samenwerking met andere biologische boeren.

Het telen van graszaad is pas echt een biologische uitdaging. Gras wordt gezien als de moeder van de aarde. Gras voedt, het kan de akker verrijken om weer bonen of granen te verbouwen. Daarom willen de afnemers ook beslist geen onkruid tussen het zaad en ja, hoe doe je dat als je biologisch teelt? Ik zoek naar het zwakke moment van de 'onkruidplant' en val dan aan. Zo breng ik het 'onkruid' de meeste schade toe.

Waarom koeien, als we toch minder vlees gaan eten?

Ha, ha, dat doe je met ons vlees vanzelf wel! Wij maken vlees vanuit agrarisch natuurbeheer. Dat geeft minder vlees per koe, maar wel van een uitstekende kwaliteit. En daar betaalt men voor. En als iets duur is, kopen we minder, toch?

Wij zijn lid van BioNederland, de vereniging van biologische producenten en handel. Tevens zijn wij het afhaalpunt in de regio. Op de vraag hoe ze zelf eten, hoeft Berts vrouw Marga geen seconde na te denken: "Wij eten biologisch, dat is logisch!"

Hoe staat het met de biodiversiteit?

"Och, er zijn vele soorten dieren. We hebben twee dassenburchten, (kerk)uilen, marters, ijsvogel ... teveel om op te noemen. Maar mijn favoriete dier is de boerenzwaluw! Zo'n vogeltje van maar zeven gram is toch een fenomeen. Een echte ondernemer, zoals ze de boerderij in- en uitvliegen, nesten bouwen en altijd maar in de weer zijn. Wij hadden hier enige tijd geleden ook een vossenburcht.

Juist omdat we hier de hoge grond met leem en löss in combinatie met de lage grond met veen hebben, is de biodiversiteit hier wat mij betreft in orde. Behalve reeën, herten, padden en ringslangen vonden we laatst ook twee nesten met kwartelkoningen.

Wat de flora betreft, daar hebben de bronbossen natuurlijk ook een belangrijke functie in. Het Fasantenbos, Kooibos en Elst vormen samen een uniek stuk natuur. Er zijn per slot maar drie van die plekken in Nederland.

Kwartelkoning

Het basisch kalkhoudende water onder de keileemlagen van de Veluwezoom komt via de leemschollen omhoog in de bronbossen. Daar zorgt het ervoor dat omzetting van planten gebeurt door bacteriën in plaats van schimmels. Hierdoor krijgen bijzondere planten zoals de wilde sleutelbloem, paarbladig goudveil en het knikkend nagelkruid een kans.

We vinden nog geen effecten van stikstofdepositie in de bronbossen. Voor mij zijn de bronbossen dan ook een metafoor voor de samenleving: gaat het goed met de bronbossen, dan gaat het goed met de samenleving.²

² Meer lezen over de bronbossen? Zie elders in deze editie!

Wat doet klimaatverandering met jouw bedrijf?

Vorig jaar kon ik voor het eerst de sperziebonen niet oogsten. Dan denk ik, wat kan ik als boer verbeteren? Zodra ik moet gaan beregenen, dan verbouw ik geen bonen meer. Je moet je altijd om het weer heen bewegen. Zelf aanpassen is effectiever dan naar het klimaat wijzen.

Tot slot: wat wil je de lezer van dit interview nog meegeven?

Van mijn vader heb ik meegekregen dat je altijd alles kunt zeggen, zolang je de mensen maar aankijkt!

De komende wil Bert de Wolfskuil over dragen aan zijn dochter Jante. Zij beheert de Pensionstal de Wolfskuil en volgt daarnaast de biologische landbouwopleiding aan de Warmonderhof. Daarmee blijft op de Wolfskuil, agrarisch natuurbeheer behouden en kunnen we ook in de toekomst samen verNATUURzamen!

Tekst: Ben Brussen

Beeld: Bert Harmsen, Jeroen Boland, wikimedia commons – Ron Smith

EXCURSIE- EN WANDELPROGRAMMA

Zondag 2 juli 14.00 uur

De Onzalige bossen

Start: P. Lappendeken

Diepesteeg/Beekhuizenseweg, De Steeg

Maandag 3 juli 09.30 uur

Rondje Laag Soeren

Start: P. Priesnitzhoeve, Priesnitzlaan 23,

Laag Soeren

Maandag 7 augustus 09.30 uur

Rozendaalse zand

Start: P. Rozendaalse zand aan de weg naar de brandtoren, Velp

Zondag 27 augustus 14.00 uur

Cultuur en natuur rond de Gelderse Toren

Start: P. Restaurant De Luchte,

Zutphensestraatweg 45, Spankeren

Maandag 4 september 09.30 uur

B(l)oeiende heide

Start: P. parallelweg hoek Arnhemseweg/
Valkenbergerweg, Rheden

Zondag 10 september 14.00 uur

Fietsexcursie over landgoed Middachten

Start: P. Kasteel Middachten, Smitsallee,
De Steeg

Maandag 2 oktober, 09.30 uur

Op zoek naar het bronstige hert

Start: P. Herikhuizerveld bij Bloemersweg,
Beekhuizenseweg, paddenstoel 22800, tussen
Zijpenberg en Posbank

Zaterdag 7 oktober, 11.00 - 16.00 uur

60-jarig jubileum IVN Oost-VeluwezooM

Open huis gebouw De Klaproos,
Korenbloemstraat 21, Rheden

WANDELPROGRAMMA IVN-EERBEEK

(zie ook ivn-eerbeek.nl)

Zondag 18 juni 2023 14.00 uur

Avondwandeling. Empese & Tondense heide

Start: Parkeerplaats Natuurmonumenten

Hallsedijk, Empe

Vrijdag 23 juni 2023 22.00 uur

Hall. Midzomerwandeling

Start: Ludgeruskerk

Dorpsstraat 57, Hall

Zondag 9 juli 2023 14.00 uur

Fietstocht. Omgeving Eerbeek

Start: Restaurant Grand Café De Korenmolen

Kanaalweg 3, Eerbeek

Zondag 13 augustus 2023 14.00 uur

Loenermark. Paarse pracht

Start: Parkeerplaats Ramenberg

Groenendaalseweg, Loenen (Gld)

Zondag 10 september 2023 14.00 uur

Eerbeek. Naar de oorsprong van de beek

Start: Parkeerplaats Zwembad

Boshoffweg 1, Eerbeek

Zondag 8 oktober 2023 14.00 uur

Leusveld. Paddenstoelen

Start: Parkeerplaats Het Leusveld

Rhienderensestraat 24, Hall

Aanvragen:

Wandelingen

excursies@ivnoostveluwezoom.nl

Scholenwerk

scholen@ivnoostveluwezoom.nl

Rondleiding

IVN-tuin ivn-tuin@ivnoostveluwezoom.nl

PROGRAMMA KNNV ARNHEM

Zie agenda op knnv.nl/arnhem